

O'zbek tilini o'zga til sifatida o'qitishda interfaol metodlardan foydalanishning didaktik jihatlar

Dilafruz Xidoyatova¹

Abstrakt

Mazkur maqolada ta'limda o'zga tilni o'rgatishda interfaol metodlardan foydalanishning ayrim didaktik aspektlari yoritilgan. O'zbek tilini o'zga til sifatida o'qitish jarayonida interfaol metodlardan foydalanishning samarasi mavzusi asosida amalga oshirilgan ilmiy tadqiqot ishi yuzasidan tashkil etilgan tajriba-sinov ishlarining natijalari asosida tahlillar keltirilgan. Bunda o'zga tilni o'qitishda interfaol metodlarning o'zni, ulardan to'g'ri foydalanishdagi muhim jihatlari va interfaol ta'limni tashkil etishdagi asosiy omillar sanab o'tiladi. O'zbek tilini o'zga til sifatida o'qitish jarayonida o'qituvchilarning maslahatchi, fasilitator, kommunikator, boshqaruvchilik kabi ayrim vazifalari keltirilgan. O'zbek tilini o'zga til sifatida o'qitish jarayonida bu vazifalarni to'g'ri va samarali bajarish tamoyillari, hamda ularni til o'rgatishda o'ziga xos didaktik jihatlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: *interfaol metodlar, o'zga tilni o'rgatish, didaktik aspektlar.*

Kirish

Jahon ta'lim tizimida o'zga tilni o'qitish jarayoni samaradorligini oshirishda interfaol metodlardan foydalanish bo'yicha tadqiqotlar Carl Wieman Science Education Initiative (CWSEI) loyihasida (Britaniya Kolumbiyasi), mashg'ulotlarning samaradorligini oshirishda interfaol elektron o'qitish tizimidan (interactive E - learn) foydalanish bo'yicha tadqiqotlar Purdue Universityda (AQSh) va JCM International Management Engineering Instituteda (Xitoy xalq respublikasi) hamda interfaol ta'limni amalga oshirish bo'yicha tadqiqotlar BMTning International Institute for Sustainable Development (IISD) kabi dunyoning yetakchi oliy ta'lim muassasalari va ilmiy markazlarida olib borilmoqda. Davlatimiz

¹Xidoyatova Dilafruz Abdugaffarovna – pedagogika bo'yicha falsafa doktori (Ph.D.), Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti. Amaliy filologiya kafedrasi dotsenti.

E-pochta: hidoyatovadilafruz@navoiy-uni.uz

ORCID: 0000-0002-3835-6577

Iqtibos uchun: Xidoyatova, D.A. 2022. "Ta'lim samaradorligini oshirishda interfaol jarayonning roli". *O'zbekiston: til va madaniyat. Amaliy filologiya* 1(5): 69-77.

pedagogika sohasida ikkinchi tilni o'rgatish imkoniyatlarini oshirish bo'yicha zamonaviy ta'lim modellaridan foydalana olish ko'nikma va malakalarini rivojlantirish masalasi muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 20 oktyabrda PF-6084-son Farmonida xorijliklar uchun o'zbek tilini o'rgatuvchi dasturlar yaratish, davlat tilining xalqaro miqyosdagi o'rni va nufuzini oshirish, bu borada xorijiy hamkorlik aloqalarini rivojlantirish va xorijiy oliy ta'lim muassasalarida o'zbek tili kurslarini zarur ilmiy, o'quv-uslubiy, badiiy adabiyotlar bilan ta'minlash, o'zbek tilini o'rgatishga doir ilmiy tadqiqotlar miqdorini oshirish kabi bir qancha vazifalar belgilandi.

Bizga ma'lumki xorijiy davlatlarda o'zbek tilini o'rganishga bo'lgan qiziqish borgan sayin ortib bormoqda. Janubiy Koreya, AQSh, Germaniya, Chexiya, Yaponiya, Turkiya kabi davlat fuqarolari katta qiziqish bilan o'zbek tilini o'rganishayotganlari tajribalarda ko'rinyapti. Bu jarayonni yanada rivojlantirish, xalqaro miqiyosda o'zbek tili nufuzini oshirish va uni o'rganishga bo'lgan qiziqishlarni rivojlantirishda, bu jarayonni samarali tashkil etishga bo'lgan tadqiqotlarni ko'lamini oshirish talab etilmoqda. Bu yo'nalishlardan biri esa, o'zga tilni o'rgatishda jahon tajribalarida eng yuqori natijalarni ko'rsatayotgan interfaol ta'lim modelidir. Interfaol ta'lim modelidan o'zbek tilini o'zga til sifatida o'qitish, interfaol metodlarning til o'rgatishdagi didaktik imkoniyatlaridan samarali foydalanish jarayonni samarasini oshishiga xizmat qiladi.

Asosiy qism

Ta'lim jarayonida samarali foydalanish mumkin bo'lgan didaktik imkoniyatlarga ega ko'plab interfaol metodlar mavjud bo'lsa-da, biroq ular har doim ham o'tilayotgan o'quv predmeti yoki o'rganilayotgan mavzuga mos kelavermaydi. Buning ko'plab sabablari mavjud. Jumladan:

- nazariy ma'lumotlar va amaliy masalalarni yorituvchi manbalar yetarli darajada mavjud emas (aksariyat manbalarda sof nazariy masalalar yoki mohiyatini to'la anglash qiyin bo'lgan rasm, tasvir va sxemalarning berilishi, noaniq texnologiyaning tasvirlanishi o'quv material mohiyatining o'quvchilar tomonidan yetarli darajada o'zlashtirilmasligiga olib keladi);

- aksariyat mualliflar amaliyotda o'zlari asoslagan tuzilmalarning tasvirlari yoki o'yinlarni taqdim etishsa-da, biroq ularning yosh, yetarli darajada kasbiy malakaga ega bo'lmagan o'qituvchilar foydalanishlari uchun qulay bo'lishiga erishishni o'z

oldilariga maqsad qilib qo'ymaydilar;

- turli sharoitlarda ham samarali foydalanish mumkin bo'lgan interfaol metodlar mazmunini yorituvchi manbalar, odatda, keng ommaga mo'ljallanmagan va kam adad (tiraj)da chop etilgan;

- ta'lim jarayonida interfaol metodlardan foydalanishda o'quvchilarning yosh davri, ularning fiziologik va psixologik xususiyatlari, o'quv sinfining holatini inobatga olishga e'tibor qaratilmaydi;

- sinf xonalarining holati va joylashishi o'yinni tashkil etish shartiga javob bermaydi.

Har bir fan o'qituvchisi o'quv predmetining ichki xususiyatlari, o'rganilayotgan mavzuning yo'nalishi, mohiyatiga mos keluvchi, shuningdek, mavzu mohiyatini to'laroq va aniqroq ochib berish imkoniyatiga ega interfaol metodlarni tanlashga alohida e'tibor qaratishi lozim.

Interfaol metodlarni tanlash o'quvchilarga yetkazib berilishi kerak bo'lgan o'quv material va ta'lim maqsadiga bog'liq. Didaktik xarakterdagi interfaol metodlarni to'g'ri tanlay oladigan, ularni ta'lim jarayonida samarali qo'llay oladigan o'qituvchining pedagogik mahorati yuqori bo'lishi bilan birga o'zbek tili o'qituvchisi o'z navbatida tajribali metodist ham sanaladi.

Xususan, o'quvchilarning o'quv faoliyatini tashkil etish, ular o'rtasida o'zaro bahs-munozara va faol tortishuvlarni yuzaga keltirish, shuningdek, ularning nima uchun "tortishayotganliklari (bahslashayotganliklari)"ni tushunib yetishlari uchun interfaol metodlarning umumiy mohiyati to'g'risidagina ma'lumot berib qolmasdan, shu bilan birga uni tashkil etish qoidalar, shartlarini tushuntirishi, zarur o'rinlarda maslahat hamda ko'rsatmalarni berishi, ta'lim jarayonining har bir bosqichida amalga oshiriluvchi vazifalarni alohida o'quvchilarning individual xarakteridan kelib chiqqan holda tushuntirishi va bosqichlar ketma-ketligini tasvirlashi darsning samarali bo'lishini ta'minlashini malaka oshirish kurslarida amaliyot orqali yetkazish kerak.

O'zga tilni o'rgatuvchi o'qituvchi, interfaol metodlardan foydalanishda o'quvchilarni jalb qilish, aniq vaqt (reglament)ni belgilash va unga rioya qilish, uzatilishi zarur bo'lgan axborotlar sonini inobatga olish va ularning muayyan ketma-ketlikda, izchil va tizimli uzatilishiga e'tiborni qaratishi lozim.

O'zga tilni o'rgatuvchi o'qituvchining asosiy vazifalaridan biri – bu o'quvchilarning mavjud nazariy bilimlarini mustahkamlash hamda amaliy ko'nikmalarini boyitishda pedagogik yordam

ko'rsatish, ya'ni maslahatlar berishdan iborat. Maslahatchi sifatida o'zga tilni o'rgatuvchi o'qituvchi quyidagi tamoyillarga amal qilishi kerak:

- darsni tashkil etish chog'ida ma'lum muammoga duch kelgan yoki kutilmaganda savol berish istagida bo'lgan ishtirokchiga e'tibor qaratish uchun vaqt ajratishi va buning uchun qulay vaziyatni tanlay olishi;

- zarur o'rinlarda o'quvchilarning faoliyati, xatti-harakatlaridan qoniqish hosil qilayotganligini bildirishi yoki ularni maqtashi;

- o'quvchilarining ehtiyojlarini aniqlay olishi, "nozik nuqtalari"ni fahmlashi yoki, aksincha, mavjud nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalaridan samarali foydalanishi maqsadga muvofiqdir;

- dars jarayonida o'quvchilar ma'lum qiyinchiliklarga duch kelganlarida, ulardagi ishonchsizlik, o'zini yo'qotib qo'yish va boshqa salbiy holatlar yuzaga kelishining oldini olishi;

- ta'limning muqobil shakllarini qo'llashga tayyor bo'lib turishi zarur.

O'qituvchining ikkinchi tashkilotchi sifatidagi vazifasi darsning barcha bosqichlarida: darsgacha, dars vaqtida va darsdan keyin ham namoyon bo'ladi. O'qituvchi tashkilotchi sifatida maqsadni qo'yish, qaror qabul qilish, rejalashtirish, dars jarayonini tashkil qilish, uning borishi va natijasini nazorat qilish, shuningdek, zarur bo'lganda dars mazmunini o'zgartirishda ham bevosita ishtirok etadi.

Darsning borishi o'qituvchidan barcha kichik guruhlar faoliyatini yo'naltirish, guruhlararo bahs-munozaralarni boshqarish, ularga zarur vaziyatlarda yordam ko'rsatish hamda ruhiy madad berish, ish mazmunini tahlil etilishini nazorat qilib borishni talab qiladi.

Bundan tashqari, o'qituvchi tashkilotchi sifatida dars tashkil etiluvchi xonalar va zarur anjomlarni ta'lim jarayoniga tayyorlash, shu bilan birga, yetarli miqdorda ish o'rinlari bo'lishini ta'minlashi lozim.

Barcha tashkiliy ishlarni amalga oshirgach, o'qituvchi darsning samarali tashkil etilganligini aniqlashi hamda natijalarni tahlil etishi, shuningdek, anketa so'rovnomasini tarqatishi yoki qisqa savol-javoblar orqali o'quvchilarning taassurotlarini o'rganishi maqsadga muvofiq bo'lib, bu harakat keyingi pedagogik faoliyat yo'nalishini belgilashga ham yordam beradi.

Interfaol metodlar asosida tashkil etiluvchi o'quv

mashg'ulotlarini boshqarish boshqa mashg'ulotlardan tubdan farq qiladi, shu sababli o'qituvchi ularning tashkiliy-metodik jihatdan to'g'ri uyushtirilishiga alohida e'tibor qaratishi lozim.

O'qituvchining boshqaruvchi (tashkilotchi) sifatida kichik tadqiqot va innovatsion faoliyatni tashkil etish jarayonida qo'llanilishi rejalashtirilayotgan interfaol metodlar mohiyatidan to'la xabardorligi kifoya qilmay, shu bilan birga darsni tashkiliy-metodik jihatdan to'g'ri tashkillashtirish, o'quvchilar faoliyatini nazorat ostiga olish, turli tasodiflar yuzaga kelganligi va xatoliklarga yo'l qo'yilganligini tezda seza olish, muammoli vaziyatlarni to'g'ri boshqarish, shuningdek, dars davomida ma'lum tuzatishlarni kiritib borish layoqatiga ega bo'lishi muhim ahamiyatga ega. Uning dars bosqichlari xususiy maqsadlarini yaxshi bilishi esa darsning izchil, uzluksiz va bir maromda tashkil etilishi uchun imkoniyat yaratadi.

Barcha o'qituvchilarga taalluqli bo'lgan ushbu vazifalardan tashqari, o'zga tilni o'rgatuvchi o'qituvchi aloqa o'rnatuvchi (kommunikator) sifatida ham ma'lum vazifalarni amalga oshiradi. Bunday vazifalar sirasida barcha o'quvchilar bilan birdek ta'limiy aloqani o'rnatish, fikrni mantiqan bayon etish, o'quvchilarni tinglay olish, mantiqiy izchillikka ega savollarni berish hamda o'quvchilarning savollariga qisqa, aniq, lo'nda javob bera olish, munozarani tashkillashtirish, o'quv xonasi (yoki auditoriya)da ijodiy muhitni hosil qilishi kabilar alohida o'rin tutadi.

Aloqa o'rnatuvchi sifatida o'zga tilni o'rgatuvchi o'qituvchi guruh ichida va guruhlararo muloqotni barcha o'quvchilarning faol ishtirok etishini yuzaga keltiribgina qolmay, shu bilan birga muloqot jarayonida o'quvchilar tomonidan ilgari surilgan fikrlarni izchil, to'g'ri ifodalanishini, o'quvchilarning yangi o'zlashtirilgan so'zlarni to'g'ri qo'llashi, ularning talaffuzi, dialogik suhbatlarda murojaat shakllari va ohangning to'g'ri qo'llanishi, o'quvchi nutqining ravonligiga alohida e'tibor qaratib turishi lozim.

O'quvchilar o'rtasida ta'limiy aloqani yuzaga keltirish murakkab jarayon bo'lib, bu jarayon o'zida bir qator psixologik jihatlarni namoyon etadi. Shu bois ta'lim jarayonida ularga ham alohida e'tibor qaratish kerak bo'ladi. Jumladan:

1) umumiy munozara vaqtida o'quvchilarning "sen", "u", "biz", "siz", "ular" kabi kishilik olmoshlarini emas, balki "men" olmoshini qo'llashlarini ta'minlash lozim (mas., "Biz bir oz hayajonlanyapmiz" emas, balki "Men bir oz hayajonlanyapman" tarzida qo'llash);

2) fikrni aniq bayon etish (masalan, munozara ishtirokchilarining xatti-harakatlarini baholashda uchinchi shaxs

shaklida emas, ikkinchi shaxs shaklida bevosita murojaat qilishlariga erishish. Masalan “Alisher nohaq” emas, balki “Alisher, mening fikrimcha, bu o’rinda sen nohaqsan” deya to’g’ridan-to’g’ri murojaat qilish, birinchidan, fikrning aniqligini ta’minlasa, ikkinchidan, qolgan o’quvchilarning e’tiborlari ham aniq holatga qaratilishiga olib keladi;

3) guruhlardagi barcha o’quvchilarning birdek faol bo’lishlariga erishish, ya’ni, faqat o’zbek tilini biladiganlar emas, o’zbek tilida yaxshi gapira olmaydiganlarni ham gapirtirishga erishish.

O’zga tilni o’rgatuvchi o’qituvchi fasilitator (nazoratchi) sifatida har bir o’quvchining o’quv faolligini oshirishga yordam berishi lozim. Bu o’rinda uning yordami quyidagi ko’rinishlarda bo’lishi mumkin:

- o’quvchilarga ochiq savollar berish orqali ularni yo’naltirish;
- o’quvchilarning savollariga qisqa, aniq javob qaytarish;
- o’quvchilar o’rtasida yuzaga kelgan ziddiyatli, noaniq, muammoli bahslarni maqsadga qarab yo’naltirish;
- ma’lum masalalar bo’yicha o’quvchilarning yagona xulosaga kelishlariga ko’maklashish;
- o’quvchilar bermoqchi bo’lgan ma’lumot, axborotlarni ifodalashga, ya’ni unga mos so’zni topishga ko’maklashishi;
- guruhlararo muloqat vaziyatlarida bir-biriga savol berish, javoblarni to’ldirish shakllarini topishda o’zbekona lutfning nozik, go’zal shakllarini qo’llashlariga yordam berish;
- o’quvchilar o’z fikrlarini ifodalash uchun zarur bo’lgan so’zni topolmay to’xtab qolgan vaziyatlarda ularga turtki berib yuborish kabi.

Bular ayni paytda o’qituvchi va o’quvchilar o’rtasidagi muloqotdagi “iliqlik”ka olib keladi. O’quvchida “himoyalaniish pozitsiyasi”ni hosil qilishga ehtiyoj yo’qligi, o’zaro yaqinlik va ishonch, samimiylik hislarini uyg’otadi.

O’zga tilni o’rgatuvchi o’qituvchi har bir o’quvchiga alohida e’tibor qarata olishga majbur. Ushbu e’tibori uning his-tuyg’ulari, pedagogik odobi va o’zini tuta bilishi, shuningdek, ta’lim jarayonida u bilan o’quvchilar o’rtasida yuzaga kelgan munosabatda namoyon bo’ladi.

O’quvchilarning o’y-kechinmalarini anglash, ularni tushunish, xatti-harakatlari va fikrlariga toqat qila olish, o’zini ularning o’rniga “qo’yib ko’rish” o’zbek tili o’qituvchisining kasbiy mahorati darajasini ham belgilab beradi. Kasbiy mahorat, ayniqsa, o’quvchilarning fikrlarini tinglash, ularga nisbatan qiziqish va zarur vaziyatlarda

psixologik yordam ko'rsata olishda yaqqol namoyon bo'ladi.

Xulosa

Umuman olganda, dars jarayonida interfaol metodlardan samarali foydalanish hamda yaxlit, umumiy ta'lim jarayonini boshqarish o'zbek tili o'qituvchidan tashkilotchilik qobiliyatiga ega bo'lishni, alohida faollik ko'rsatishni, topqir, qat'iyatli bo'lishni talab etadi. Shu bilan birga u muayyan harakat tezligiga ega bo'lishi, ma'lum pozitsiyada tura olishi va o'quvchilarga birdek ta'sir ko'rsata olishi lozim.

O'zga tilni o'rgatish jarayonida o'qituvchi, so'zsiz, barcha o'quvchilarga bir xil munosabatda bo'lishi kerak. Zero, bu holat o'quvchilarning o'zga tilda mustaqil fikrini ayta olishga, o'zida ishonchni paydo bo'lishiga, o'zga tilda noto'g'ri gapirishda qo'rqmaslikka, shuningdek, insoniy qadr-qimmati yuqori darajaga ko'tarilishini ta'minlaydi. O'quvchilarga psixologik yordam ko'rsatishi, garchi yetarli darajada bo'lmasa-da, ularning hayotiy tajribalarini hurmat qilishi, ular tomonidan qabul qilingan qarorlarga do'stona munosabat bildira olishi lozim.

O'zga tilni o'rgatuvchi o'qituvchilar o'rganilayotgan mavzu xususiyati va yo'nalishidan kelib chiqqan holda muayyan darsda foydalanish uchun interfaol metodlarni tanlash malakalarini hosil qilishga alohida e'tibor qaratish zarur nazariy va amaliy bilimlar berishda ijobiy natijalarni berishi ilmiy tadqiqot ishida kuzatildi va o'z isbotini topdi.

Adabiyotlar

- Xidoyatova, D.A. 2017. *Interfaol ta'lim modeli vositasida ta'lim rus tilida olib boriladigan maktablar o'zbek tili o'qituvchilarining malakasini oshirish jarayoni samaradorligini oshirish*: diss. falsafa. dok (PhD) 13.00.02.- Tashkent, – 198 b.
- Хидоятова, Д.А. 2017. Повышение эффективности процесса повышения квалификации преподавателей узбекского языка в школах с русским языком обучения по средством модели интерактивного обучения: дисс. док. наук. Ташкент.
- Хидоятова, Д.А. 2020. «Дидактические аспекты использования интерактивных приемов в обучении иностранному языку». Современная наука: актуальные вопросы: 165-168
- Хидоятова, Д.А. 2011. «Формирование у учителя умений и навыков использования интерактивных методов обучения (в условиях повышения квалификации)». Высшее

образование сегодня. №11, 2011; 59-63

Хидоятова Д.А. 2021 г. "Обучение узбекскому языку – актуальная проблема: на примере интерактивной модели обучения" Тенденций научных исследований и разработок (IJTSRD), ISSN: 2456-6470, октябрь Импакт-фактор 6.410. -P-1306-1309

Didactic aspects of using interactive methods in teaching uzbek as a foreign language

Dilafroz Xidoyatova¹

Abstract

This article discusses some of the didactic aspects of using interactive methods in teaching another language in education. The analysis is based on the results of experimental research on the effectiveness of the use of interactive methods in the teaching of Uzbek as a foreign language. It lists the role of interactive methods in teaching another language, the important aspects of their proper use, and the key factors in the organization of interactive learning. In the process of teaching Uzbek as a foreign language, some of the responsibilities of teachers are given, such as consultant, facilitator, communicator, manager. In the process of teaching Uzbek as a foreign language, the principles of correct and effective performance of these tasks, as well as their specific didactic aspects of language teaching are analyzed.

Key words: *interactive methods, teaching another language, didactic aspects.*

References

- Xidoyatova, D.A. 2017. Interfaol ta'lim modeli vositasida ta'lim rus tilida olib boriladigan maktablar o'zbek tili o'qituvchilarining malakasini oshirish jarayoni samaradorligini oshirish: diss. falsafa. dok (PhD) 13.00.02.- Tashkent, – 198 b.
- Xidoyatova, D.A. 2017. Povisheniye effektivnosti protsessa povysheniya

¹*Khidoyatova Dilafroz Abdugaffarovna* - Doctor of Philosophy in Pedagogy (Ph.D.), Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi. Associate Professor of Applied Philology.

E-mail: hidoyatovadilafroz@navoiy-uni.uz

ORCID: 0000-0002-3835-6577

For reference: Khidoyatova, D.A. 2022. «The role of the interactive process in increasing the effectiveness of education.» *Uzbekistan: language and culture. Applied Philology* 1(5): 69-77.

- kvalifikatsii prepodavateley uzbekskogo yazyka v shkolax s russkim yazыkom obucheniya po sredstvom modeli interaktivnogo obucheniya: diss. dok. nauk. Tashkent.
- Xidoyatova, D.A. 2020. «Didakticheskiye aspekty ispolъzovaniya interaktivnykh priyemov v obuchenii inostrannomu yazыku». Sovremennaya nauka: aktualъnyye voprosy: 165-168
- Xidoyatova, D.A. 2011. «Formirovaniye u uchitelya umeniy i navykov ispolъzovaniya interaktivnykh metodov obucheniya (v usloviyax povыsheniya kvalifikatsii)». Vyssheye obrazovaniye segodnya. №11, 2011; 59-63
- Xidoyatova D.A. 2021. "Obucheniye uzbekskomu yazыku – aktualъnaya problema: na primere interaktivnoy modeli obucheniya" Tendentsiy nauchnykh issledovaniy i razrabotok (IJTSRD), ISSN: 2456-6470, oktyabr Impakt-faktor 6.410. -P-1306-1309